

Jan Křen: *Dvě století střední Evropy.*

1. vydání. Praha: Argo, 2005, 1109 stran, ISBN 80-7203-612-2 (signatura knihovny ÚMV 52 991).

Spisovatel Jiří Gruša, holdující s oblibou slovním hříčkám, svého času konstatoval, že střední Evropa je svou podstatou Evropou spíše střední. Až příliš často se zde řešily zaživací potíže kontinentu a až příliš často připomínaly její dějiny permanentní havárii.

Po prostudování objemné syntézy Jana Křena, věnované posledním dvěma stoletím této části Evropy, nelze než si tato slova připomenout – pochopitelně s vědomím, že každá nadsázka a každá generalizace mohou někdy kulhat.

Je otázkou, nakolik má přítom cenu zkoumat, zda má být střední Evropa chápána jako západní okraj východní Evropy či jako východní okraj západní Evropy. Dějiny tohoto centra kontinentu, jež občas nestrávil jeho problémy, a tak „vysedělo“ dvě světové války, o válce třicetileté či sedmileté ani nemluvě, sleduje autor celkem logicky na pozadí stýkání a potýkání šestice zdejších národů – Čechů, Slováků, Němců, Rakušanů, Poláků a Maďarů – jako region národního rozdrobení a konfliktního soužití (*Křen, 2005, s. 26*), který ovšem po dvou stoletích, plných navigačních chyb a porevolučních kocovin, nabývá dnes v důsledku globalizačních změn nové tvářnosti. Úkol historikův je v této oblasti o to těžší, že střední Evropa nebyla nikdy kompaktním celkem. Ani v habsburské, ani v nacistické, ba ani v sovětské éře.

Syntéza se – jak známo – považuje v historiografii za vrchol historikova díla. Za opus, v němž zúročil léta bádání, aby v něm vynesl svůj soud nad určitým úsekem dějin, popřípadě se vyslovil k některým zásadním historickým problémům. Nejinak je tomu v Křenově práci, jíž se nikoli náhodou dostalo v poslední době zasloužené pozornosti, mimo jiné i v podobě udělení několika prestižních cen.

Že jsou Křenova *Dvě století střední Evropy* skutečnou syntézou, je dáno nejen vlastním tématem, ale naznačuje to i rozsah práce (čtrnáct chronologicky řazených kapitol o více než 1100 stranách s řadou cenných příloh a historických exkurzů), v níž autor mapuje stře-doevropské dění od osvícenských kořenů moderních národních existencí až po nejžhavější současnost.

Vzhledem k tomuto rozsahu se ovšem Jan Křen (popřípadě jím uvádění konzultanti) v detailech neubráníl některým drobným nepřesnostem a překlepům. Například česká korunovace Leopolda II., jež tak významně stimulovala národněobrozenský pohyb, se neodehrála v roce 1792 (*viz Křen, 2005, s. 70 a 179*), jeho uherská korunovace se nekonala v Budapešti (*viz Křen, 2005, s. 70*), Roberta Schumanna nelze ani při nejlepší vůli považovat za rakouského skladatele (*viz Křen, 2005, s. 83*), toleranční patent nebyl vydán v roce 1871 (*viz Křen, 2005, s. 96*), pražská přípojka vídeňsko-bohumínské dráhy nebyla do budována v roce 1945 (*viz Křen, 2005, s. 146*), Německo nemělo před první světovou válkou rozlohu 541 milionů čtverečních kilometrů (*viz Křen, 2005, s. 378*), obhájce Slováků Seton-Watson se nejmenoval Hugh (*viz Křen, 2005, s. 22 a 433*), nýbrž Robert William a další. Je namístě ovšem zdůraznit, že celkové výpovědní hodnotě autorova díla to pranic neubírá.

Výtky některých recenzentů mohly být možná právem směřovány vůči proporčnosti – k výbuchu první světové války se autor dostává již v jedné třetině knihy; přitom plná polovina práce zahrnuje éru po druhé světové válce. Zde je ovšem nutné konstatovat, že čím více se autor ve svém výkladu blíží k období, jež tvoří základ jeho vědecké badatelské činnosti, tím cennější, promyšlenější a originálnější jsou jeho postřehy a charakteristiky. I když řada těchto pasáží není pro laika vskutku jednoduchým čtením, pro historika je na některých místech přímo čtenářským zážitkem.

K nesporným kladům práce patří navíc pozornost, jakou autor vedle vývoje zmíněné šestice středoevropských národů věnuje i *dějinnám židovské komunity*, oblíbenému to terčí dobové nacionalistické sebestylizace.

Autorův výběr medailonů historických osobností a exkurzů ke konkrétním tématům, jež na určitých místech přerušují tok jeho líčení, by ovšem mohl leckdo shledat poněkud subjektivním (nechybí-li portrét Riegra, je otázkou, proč chybí Palackého; nechybí-li portrét Mňačka či Dubčeka, proč chybí Husákův a dalších). V této souvislosti lze ovšem vyjádřit pochopení, že najít onu hranici, kde by již publikaci hrozilo slovníkové zahlcení, je vskutku obtížné. Navíc, každý z těchto exkurzů a medailonových miniatur je zpracován vysoce kvalifikovaně – snad jen s výhradou, že jejich faktografie někdy zbytečně dubluje údaje hlavních částí textu. Cennou skutečností přitom zůstává, že autor si v těchto exkurzech všímá též některých dosud opomíjených historických otázek (například role médií v moderních dějinách).

„Last but not least“ patří k přednostem práce i čtyři autorova interpretační zastavení, v nichž přechází k širším filozoficko-historickým náhledům na hodnocenou epochu (je nutné ovšem poznamenat, že tato zastavení se týkají až 20. století). Pozornost si v kontextu autorových úvah zaslouží například konstatování, že současná Evropa je na národních státech založena vlastně více než po roce 1918, kdy se rovněž uvažovalo o evropské integraci. A je pouze otázkou budoucnosti, zda se současná integrace udrží alespoň tak dlouho jako systém vídeňský (1815) či versailleský (1919). Autor přitom právem poukazuje na skutečnost, že rozpadem koloniálních držav v polovině minulého století nabylo místo Evropy ve světě zcela jiných rozměrů – evropocentrismus se stal uzavřenou historickou kapitolou.

Na dvacáté století je možné nahlížet z různých úhlů: jako na zápas demokracie s totalitou, jako na století válek a chaosu, zápasu socialistického „tábora“ s kapitalistickým či – chcete-li – Východem se Západem, jako na století nucených migrací, jež pouze v Evropě postihly na šedesát milionů osob a tak dále. Především však jako na století, v němž až příliš často politika připomínala pokračování války jinými prostředky; ostatně i studenou válku zde na dlouhá léta vystřídal studený mír. Autor v této souvislosti připomíná Raymonda Arona, který svého času dospěl k závěru, že kapitalismus a socialismus nebyly nikdy dvěma zcela odlišnými světy, z historického odstupu se totiž oba tábory jeví jako „jeden euroatlantický industriální svět“ a rozdíly obou systémů jako rozdíly uvnitř tohoto celku, tedy jako „konkurenční dvojčata“ v zápase o dosažení dokonalejší konzumní společnosti.

Pokud se týká německy hovořících zemí, je si autor vědom skutečnosti, že právě zde vzhledem k odlišnému poválečnému vývoji probíhala středoevropským regionem ostrá dělicí čára. Ve srovnání dobové československé a rakouské společnosti (subkapitola *Interpretace III*) ovšem poněkud zaniká jeden z nejtěžejnějších momentů, které stály u zrodu této dělicí čáry – Marshallův plán, s jehož pomocí se Rakousku (podobně jako západnímu Německu) dostalo po válce terapie spíše šekové než šokové. Jen několik let po spuštění železné opony se tak mělo prokázat, jak snadno lze vyrazit vstříc šťastným zítřkům v odpojeném vagonu a jak rychle se někteří včerejší poražení mohou proměnit ve vítěze a vítězové v poražené.

Na adresu znovusjednoceného Německa se přitom autor v závěru neubráníl futurologickému varování, aby u vědomí vlastní ekonomické i politické síly neskouzávalo k pokušení reinterpretační minulosti a ke snaze uplatňovat „*své oběti války bez toho, že to byly především oběti vlastní války*“ (Křen, 2005, s. 1004). Neboť to by mělo nutně za následek vlnu obranných (nacionalistických?) reakcí jeho středoevropských sousedů.

Nelze vskutku popřít, že „zápas o dějiny“ je v současnosti v této oblasti poznamenán do značné míry právě nekritickou absolutizací vlastního, tedy německého utrpení, vytrženého z dějinné kauzality, a tím i z jakéhokoli kontextu, jež se stala atributem myšlení určité části historiků i literárních tvůrců v Německu devadesátých let, a tak vytvořila vhodné klima pro vlnu dějinných „reinterpretačních“, včetně absolutizace otázky poválečných

transferů obyvatelstva a nahlížení na odsunutě jako na oběť politické zvěle vítězů. Podle Křenova názoru přitom „*přes všechny tvrdosti, svévoli, denunziace a osobní msty měly poválečné represe v Československu menší rozsah než v okolních zemích*“ (Křen, 2005, s. 572).

Z těchto poznámek mimo jiné vyplývá, že Křenova práce není – a ani nemůže být – prací jen čistě historickou. Poslední kapitoly zahrnují totiž období, jež většina z nás prožila na vlastní kůži jako nejžhavější současnost. Včetně zkušenosti s režimem, který neholdoval příliš svobodě projevu – natož po projevu – a jehož diktatura proletariátu byla mimo jiné diktaturou vůči proletariátu. I když autorovy osudy v době husákovské normalizace by jej mohly motivovat k značně subjektivním hodnocením, zůstává Křen i v těchto – spíše již politologických (v poslední kapitole někdy až futurologických) – pasážích vskutku nezaajatým analytikem. Ostatně, právě v důkladném syntetickém zmapování tohoto období, komplexně dosud tak málo zpracovaném, spočívá jeden z největších přínosů publikace.

Pokud jde o české země, není sporu o tom, že v minulosti několikrát aspirovaly na roli předvoje středoevropského progresu – v roce 1871 na roli druhé Belgie, v roce 1918 na dobu Švýcarska, v roce 1968 pak na roli architekta „třetí cesty“ (jak autor správně připomíná, jen velké utopie mají skutečné charisma). Znovu a znovu však vše končilo v kocovině poznání, že nad touto částí kontinentu vždy bdí nějaký patron, příliš alergický na to, aby o zdejších („zaživacích“) procesech bylo rozhodováno bez jeho vědomí.

K tzv. pražskému jaru ještě jednu poznámku. Autor v souvislosti s rozpadem komunistického systému vyzvedává podíl, jaký na jeho demontáži měla odhalení zločinných represí, zejména stalinské (v našem případě gottwaldovské) éry. V Československu bylo v roce 1968 o těchto zločinech již známo vskutku mnoho, a přesto nebyla KSČ nikdy populárnější než právě tehdy. Nevždy totiž musí být temné stíny minulosti hlavním hybatelem dějů budoucích.

Zároveň je to však právě autorovo plastické líčení tzv. pražského jara, jež dává dostatečnou odpověď řadě hrdinných polistopadových bojovníků, kteří se je ahistoricky (často spíše hystericky) pokoušeli vynést na smetiště dějin či je alespoň bagatelizovat. I zde by se ovšem u autora našly některé pasáže hodné polemiky, včetně závěru, že díkce *Dvou tisíc slov* byla „v mnohém nepolitická“ (Křen, 2005, s. 761).

Po zevrubném a výstižném podání československé normalizační „Biafry ducha“ a problémů středoevropských režimů sedmdesátých a osmdesátých let autor v závěru své práce dospívá k poměrně objektivně podanému obrazu světla a stínů transformace zdejších společností po roce 1989 (ironicky občas nazývané jako přechod od komunismu ke konzumerismu), jež nám umožnila stát se „standardními demokratiemi s nadstandardními nemocemi růstu“ (Křen, 2005, s. 1007).

Je ovšem zřejmé, že ani s odstupem bezmála dvou desetiletí, jež záhy uplynou od počátku této transformace, nám na otázku „Quo vadis?“ střední Evropa žádnou patentní odpověď zatím nedává. Tím spíše, že i podle autorova názoru doba velkých ideologií, které skýtaly univerzální recepty na cokoli, je dnes již minulostí. Mimo jiné i proto, že v současnosti již neprožíváme ani tolik éru postindustriální jako spíše informační revoluce a s ní nutně spojených globalizačních tlaků. Právě ony představují definitivní hrob letitého evropocentrismu, byť tento hrob nemusí nutně znamenat nástup „pax Americana“.

Tento svět není navíc o nic méně zranitelný než svět uplynulých dvou století. Naopak, v epoše islámských fundamentalistických pyrotechniků-samouků může – navzdory všem Fukuyamovým vizím – konec dějin nabrat poněkud jinou podobu – podobu lidstva jako rukojmí sektářských fanatiků s myšlením hlubokého středověku a se zbraněmi 21. století.

V této souvislosti je nicméně kladení otázek (Křen, 2005, s. 15), nakolik 20. století končí rokem 1989 či až 11. zářím 2001, zřejmě stále ještě předčasné. Historik na rozdíl od politologa potřebuje přece jen delší časový odstup.

Křenovou největší zásluhou však nesporně zůstává, že „naše dějiny“ nás již napříště nebudou dobíhat tak často jako v minulosti, kdy téma jejich „nepředvídatelnosti“ patřilo k nejtíživějším.

Milan Kundera charakterizoval kdysi střed Evropy jako oblast největší rozmanitosti na nejmenším prostoru. Grušovi naproti tomu připadal spíše jako oblast maximální akumulace zaživacích potíží, problémů, jež k nám obvykle dorazily v momentu, kdy už kdesi jinde začaly patřit minulosti (budování národních států, demokratické společnosti a tržní ekonomiky). Je nyní pouze na nás, aby právě ona poslední století střední Evropy nevyústila v cestu z periferie zpět na periferii.

Jiří Beránek